

Міська рада Луцька: юрисдикція та діяльність у XVI – першій половині XVII ст.

*Роботу виконано на кафедрі нової
і новітньої історії України ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто проблему організації та напрямів діяльності міської ради – магістратського органу управління Луцьком, що утворився після надання місту магдебурзького права. Висвітлено юрисдикцію та функції ради. На основі архівних джерел показано систему обрання радців.

Ключові слова: магдебурзьке право, Луцьк, рада, міська громада.

Штанько О. Ф. Городской совет Луцка: юрисдикция и деятельность в XVI – первой половине XVII вв.

В статье рассматривается проблема организации и направлений деятельности городского совета – магистратского органа управления Луцком, который образовался после предоставления городу магдебургского права. Освещены юрисдикция и функции совета. На основе архивных источников показана система избрания радцев.

Ключевые слова: магдебургское право, Луцк, совет, городская община.

Shtanko O. F. Town Council of Lutsk: Jurisdiction and Activities in 16 and First Half of the 17 Centuries.

The article deals the problem of organization and measures of activities of the council – institute of town-governing founded after granting the Magdeburg law to Lutsk. It shows jurisdiction and functions of council. Archival material adds to the elections of council members.

Key worlds: Magdeburg law, Lutsk, council, town community.

Постановка наукової проблеми. Історія самоврядування Луцька на магдебурзькому праві за литовсько-польської доби належить до числа актуальних, з погляду маловивченості, тем сучасної української історіографії, викликаючи підвищений інтерес не лише науковців, широких кіл громадськості, а й представників органів міської влади. Розгляд цієї проблеми, а також вивчення історичних традицій Лучеська – “міста столечного” Волинської землі – є особливо актуальними зараз – у період розвитку самоврядних структур Луцька, прагнення міської влади до самостійного вирішення питань місцевого значення та управління. Отже детальне висвітлення усіх аспектів історії луцької міської влади є нагальною потребою часу.

Розвідка має **на меті** визначити специфіку діяльності луцької міської ради, вказати на спільні та відмінні риси між аналогічними магістратськими інститутами інших “головних коронних міст” Речі Посполитої.

Аналіз історіографії питання. Питання про надання Луцьку магдебурзького права є маловивченим та дискусійним. Деякі історики говорять про остаточне закріплення права на самоврядування в місті вже із Ягайловою грамотою 1432 р. [11, 63; 9, 16; 10, 63–65]. М. Грушевський у своїй “Історії України-Руси” зазначав, що датою отримання Луцьком права на магдебургію є 1497 р. Грамота ж Ягайла Луцькій землі 1432 р., видана з нагоди “її заяви, що піддається Польщі”, як зауважував дослідник, реального значення не мала, бо Луцька земля не підлягала Ягайлові. М. Грушевський, відкидаючи трактування документа як поновлене надання, зазначає, що Луцьк отримав магдебурзьке право 1497 р. *de novo* [8, 230].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У муніципальному устрої Корони Польської та Великого князівства Литовського *рада* (латин. *consulates*, нім. *Rat*, пол. *rada*) була найвищим органом міського самоврядування. Управляючи міським майном, вона була водночас і виконавчим, і судовим органом, а також репрезентантом міста в його зовнішніх відносинах. До компетенції ради входив переважно розгляд цивільних справ: суперечки щодо спадщини і майна, нагляд за благоустроєм міста, відання обліком міських прибутків та видатків, а також дрібні злочини. Автор “Порядку міських суддів магдебурзького права в Короні Польській” Бартоломей Гроїцький так описав її обов’язки:

“...принаймні раз на тиждень або завжди в разі необхідності збиратися в ратуші, щоб ради-тися про добро громади й запобігати шкодам; залагоджувати й розсуджувати всілякі суперечки...

перекупнів, що порушують розпорядження радців та їхні ухвали, карати, оскільки через те велика дорожнеча буває. Крім цього, рада має наглядати за пекарями, різниками й шинкарями, запобігаючи ошуканством у мірах і вагах під час продажу їжі, напоїв та інших товарів. Рада також має запобігати сваркам у місті, боронити від кривд сиріт та вдів і викорінювати шкідливі і небезпечні забави... Кожного року рада мусить звітуватися про всі міські прибутки перед старшими і найзначнішими людьми з громади”.

Протягом XV–XVII ст. у коронних і великокнязівських містах склалися різні організаційні моделі управління. У Кракові, що отримав магдебурзьке право в 1257 р., міська рада постала як колегіальний орган, який щороку переобирався і складався із шести райців, на відміну від Магдебурга, де їх було 12. У XV–XVI ст. до складу ради входило уже 24 райці, які обиралися за дозволом краківського воєводи і перебували в цьому уряді довічно. Щотижня функції бурмістра виконував черговий райця. Наприкінці XV ст. рада викупила вийтвство і самостійно призначала вийта. У Варшаві найвищим органом міської влади також була рада, що складалася у XVI ст. із 12 осіб: бурмістра та п’яти райців – т. зв. рада “правляча” і шести старих райців. Вибори відбувалися щороку в ратуші. Після складання фінансового звіту варшавський староста призначав бурмістра з-поміж 2–3 райців. Новообраний бурмістр обирав райцю, потім вони вдвох обирали наступного члена ради, утрюх – четвертого і так до шести. Скомплектована в такий спосіб нова рада обирала з-посеред попередньої каденції райців “стару” раду, що складалася також із шести осіб, які мали допомагати новому колегіальному органу в управлінні містом. У разі смерті когось із “нових” райців до ради кооптували одного зі “старих” райців, місце якого заступав лавник. Після закінчення виборів, які були таємними, складали списки з прізвищами нових міських урядників, і староста оголошував поспільству результати виборів, після чого новообрані складали присягу й отримували від старости ключі від міста – символ міської влади.

У Любліні до складу ради входили чотири “правлячі” райці. Вони щороку переобиралися, і кожен із них щокварталу виконував функції бурмістра, який очолював раду. Райці “старі”, тобто урядники попередніх каденцій, мали лише дорадчий голос. Така ж організаційна модель, як зазначає Н. Білоус, існувала в Луцьку, Олиці та деяких інших містах Волині. Рада у Львові складалася із шести членів, які щороку переобиралися, що не виключало повторного обрання найбільш досвідчених райців із попереднього її складу. У Вільні, яке отримало магдебурзьке право в 1387 р., органи міського управління мали формуватися за зразком Кракова. Однак у великокнязівській столиці склалася дещо відмінна структура управління: рада формувалася із 36 членів (12 бурмістрів і 24 радців, фактично могло бути менше). Найбільше повноважень мала “правляча” рада, або т. зв. “рада рочная”. Її членів – двох бурмістрів і чотирьох радців – обирали на спеціальному засіданні магістрату на початку грудня. Отже, незважаючи на певні спільні принципи, конкретні моделі управління містами могли бути різними [7, 115–117].

Інститут міської ради в Луцьку згадується уже в грамоті великого князя литовського Олександра від 6 лютого 1498 р. Документ вказує: “*Били нам чолом вийт міста Луцька і бурмістр, і радники...*” [2, 18; 3, 31–32].

Такі ж згадки про міський уряд є і в наступних королівських привілеях: Олександровому від 24 липня 1502 р., того ж Олександра від 16 січня 1507 р., Сигізмунда Августа від 28 березня 1558 р., Сигізмунда III від 18 жовтня 1617 р.

Після укладення Люблінської унії 1569 р. на новоприєднаних до Корони Польської територіях земські, гродські, міські урядники повсюдно присягалися королю. Зберігся список присяглих осіб Луцька, в якому зазначені “*дыкнитаре княжата, панята, шляхта и рыцѣрство, обывателе земли Волинское повету Луцкого*”, які з 16 по 25 червня 1569 р., згідно з королівським універсалом, склали “присягу повинную королю его млсти и Короне Польской”. Церемонія відбувалася у Луцькому замку в присутності коморника та королівського комісара Станіслава Мольського. Після осіб князівського та шляхетського походження “уряд меский луцкий и посполство” також чинили присягу, та спершу її склали тодішні міські урядники – бурмістр Василь Лукашевич та три райці [6, 144].

23 липня 1596 р. у луцькому міському суді розглядалася справа про подружню зраду дружини луцького столяра Ганни. Суд чинив, окрім лендвійта Богуша Ванковича, бурмістр Матвій Трушевич та райця Михайло Пилипович разом із чотирма лавниками [6, 155]. Таким чином, урядники міської ради були тісно пов’язані із лавничим судом, оскільки були його безпосередніми учасниками.

Відомо, що в 1600 р. луцьким бурмістром був Михайло Коблинський. Він, разом з іншими міськими урядниками – лендвійтом Якубом Козицьким, лавником Андрієм Кравцем та міським писарем Ярошем Шустичем були спільниками маляра Романа Блазнюковича, що скоїв злочин – убив шляхтича Павла Жашковського. На міських посадовців подав протестацію брат потерпілого – Ян Жашковський, який звинуватив урядників у відмові співпрацювати зі слідством [6, 152–153].

У 1608 р. до Володимирського гродського уряду звернулися луцький бурмістр Кирило Дем'янович та старий райця Матвій Демкович зі скаргою на старосту Луцька Миколая Семашка про незаконне стягання “нового” мита з іноземних та іногородніх купців, які привозять свої товари на Луцький ярмарок:

“...славѣтныѣ панове Кирило Демьяновичъ, бурмистръ, Матфеи Демкович, райца старыи, сами от себе и именем колекгов своихъ, цехмистровъ и всего посполства м\ста его королевское милости Луцкого, жалобливе ся ускаржаючи и оповедючи напротивко его милости велможного пана миколая Семашка на Хупкове, каштеляна браславского, старосту и ключника луцкого, иж:

его милост, зневажаючи права, волности, свѣбоды и привилея, от светоблиное памѣти королеи их милости полских и великих князеи литовських на ярмарокъ дв\ н\д\ли волныи, на ден святого Семена, свята нашего руского, припали, м\сту Луцкому, так теж и купцом з розных краев приездзих наданыи, и от его королевское милости, пана нашего милостивого теперешнего, конфирмованых, не маючи на то жадного права, мыто якогс новое незвычайе и перед тым никогда не бывалоє...” [4, 245–246].

6 грудня 1625 р. Сигізмунд III видав королівський мандат, вимагаючи з'явитися до суду магістратських урядників та міщан Луцька за те, що вони заарештували і кинули до в'язниці підданих Богородицької церкви та змусили їх унести гроші на виплату державних податків. Документ фіксує імена тодішніх міських урядників:

“...Славѣтным: Шимонови Злотаровичови, Александрови Бедерманови, Янови Косацкому, Несторови Паргищичови, бурмистром и райцом, Иванови Половковичови, писареви, и всим лавником и прысажником, мещаном и передмещаном места нашего Луцкого, которых всих имена и прозвиска тут тут за выражонные мети хочемо...” [2, 139].

У 1633 р. новообраний король Владислав IV на сеймі за проханням луцького бурмістра Шимона Злоторовича та райці Яна Матфійкевича Казацького своїм привілеєм підтвердив усі права міської громади Луцька, надані його попередниками [2, 141–142].

Під 1638 р. документи згадують луцького бурмістра Василя Щитневича та райцю Яна Матвійовича, котрі одночасно виконували функції лавників і здійснювали міське судочинство [4, 311–313].

12 січня 1639 р. міські урядники, після їхнього обрання, склали присягу на вірність посполству. Церемонія відбувалася в ратуші у присутності дідичного вїйта, шляхетного Андрія Загоровського, райців “нової ради” – Семена Злоторовича, Яна Гепнера, Василя Щитневича, райців “старої ради” – Нестора Говковича, Павла Антоновича, Яна Соколениці, Івана Антоновича. Тоді ж було обрано чотирьох бурмістрів. За двох із них – Семена Злоторовича і Яна Соколеницю – віддали голоси цехмістри і члени посполства, двох інших – Павла Антоновича і Андрія Созоновича – обрали згідно зі звичаєм, тобто за наполяганням вїйта. Усі новообрані, як ідеться в записаному до Луцької магістратської книги акті, *“pod tąż przysięgą, którą przed tym wykonali na ten urząd burmistrzowski temu miastu służyć wiernie submitowali się u wszeliakiey całosci strzedż tego miasta i we wszystkiem coby miastu należało czynieni bydź, a potem miejsca swe zasiadszy wprzod pan Pawel Antonowicz, burmistrz, sprawowali”/“під тією ж присягою, якою записяглися на уряд бурмістра, місту тому [Луцьку] служити вірно обіцяли і всіляку цілісність [його] стерегти, у всьому для міста чуйними бути, а потім, місця свої зайнявши, бурмістром Павла Антоновича обрали”*.

Деяко пізніше, 3 березня, було обрано нового міського писаря – Яна Томковича, який присягнув у ратуші в присутності таких міських урядників: вїйта Андрія Загоровського, бурмістра Семена Злоторовича, новообраних райців Павла Антоновича, Андрія Созоновича, Яна Соколениці, лендвійта і райці “старого” Яна Гепнера, а також трьох лавників. Один із лавників – Самійло Кирилович – подав писареві текст присяги, який її зачитав:

“Ja, Jan Tomkowicz, przysięgam Panu Bogu wszechmogącemu, panom raicom i wszystkiemu pospolstwu miasta tego w urzędzie moim pisarskim, na który iestem wybran, wiernym być u ławnikow, rad mieyskich, ktore poznam albo ktorych mi się zwierzą nikomu nie obiwiać. Rzeczy te, ktore się przy sądzie

dzieią, wiernie według mego nawyszego rozumu chcę napisać y chytać tak ubogiemu, iako bogatemu. Tak mi, Panie Boże, pomagaj”/“Я, Ян Томкович, присягаю Богу всемогутньому, панам райцям і всьому поспільству міста того [Луцька] на посаді писаря, на котру я обраний, вірним бути лавникам, радам міським, яких знатиму, або тих, про які говорити мені заборонено буде. Ті справи, що при суді відбуватимуться, вірно своєму найвищому розуму записуватиму та зачитуватиму як убогому, так і багатому. Тож мені, Боже, допомагай” [1, 92; 6, 146].

Привілей великого князя литовського Олександра на магдебурзьке право, наданий місту в XV ст., поклав початок оформленню в Луцьку окремої міської юрисдикції. Відтоді новостворений міський уряд із вйтом на чолі почав поступово вилучати частину міського населення з-під юрисдикції замкового уряду, старости і підпорядковувати собі. Сфера впливу магістрату закріплювалася і королівськими привілеями. Уже в 1497 р. лучани не підлягали судочинству замкового уряду, а видана великим князем литовським грамота від 6 лютого 1498 р. звільняла міщан від повинності сплачувати мита, впроваджені старостою, міська громада Луцька не повинна була й забезпечувати старост провіантом: “...мають вони нові мита платити [ті], які вони від віку сплачували, і підвід їм не треба під старостів луцьких з возами з міста давати” [2, 4–13].

Від початку XVI ст. міський уряд виявляв тенденцію до підпорядкування своїй владі мешканців інших юрисдикцій. На відміну від такої ж ситуації в Києві [30, 165], де Сигізмунд I на це відреагував привілеєм від 1 вересня 1529 р. із заборонаю населенню Київської землі порушувати межі угідь королівських, у 1502 р. луцькі міщани отримали право користуватися лісом для будівництва та пасовищами у королівських, а також владичих, архімандритських та землянських угіддях в околицях Луцька [2, 19–20].

Розмежувати міський простір усе ж було нелегко. У 1568 р. Сигізмунд Август, для прикладу, підпорядкував будинок свого підданого Василя Коледи юрисдикції замкового уряду, а не магістрату. За віддану військову службу Коледа, разом із сім'єю та нащадками, був повністю звільнений від сплати податків до міської ратуші [2, 63–64].

Межі магістратської юрисдикції чітко простежуються в уже згаданому королівському мандаті від 6 грудня 1625 р. Викликаючи луцький міський уряд до суду, Сигізмунд III указував, що бурмістр, райці, писар та лавники:

“...не маючи жадного права и претексту до кгрунтовъ мещан, в месте нашом Луцкомъ на кгрунтах церковних мешкаючи, привлашчаючи себе юрисдикцію якуюсь не належную над ними, оных до себе безправне потегаете, грабите и веземъ траните; якож и дня двадцятого месяца Мая в року прошломъ, тысеча шестсот двадцат четвертом, в день торговый, понеделковый, без дани жадное причины, вы сами, зневажаючи право посполитое и покой правомъ обьварований, обачивши подданныхъ церковних на торгу, збройно: з стрелбою, з шаблями, кордами, з ошчепами, з гайдуками albo слугами своїми местъскими, чоловіка около десеть, в месте нашому Луцкомъ судовом, підчас торгу, где каждый, безпеченством покою права посполитого обварований, potrzeby свое отпраовати звикли, вы, менованые бурмистове, райцы и вси мещане, сами квалгтечы покой покой и право посполитое, подданных мещан церковних помененое церкви Светое Пречистое Богородицы, на Глушцу мешкаючых, одних в рынку, а других по улицах, меновите: Стефана Кушнера; Андрея Лесевича, кушнера; Кирила Будинеровича, слесаря; Миколая Шевца; Леона Шевца; Грицка Кушнера; Якима Косовича и Федору Хоминую, вдову, квалтовне поймали и, поймавши, до везеня приватного оных посадили...” [2, 139–140].

Отже, на першу половину XVII ст. юрисдикції магістрату не підлягали особи, що мешкали на церковних землях, а також території, підпорядковані луцькому замковому уряду.

Подимний реєстр, проведений у Луцьку в 1629 р., виділяє в місті підданих церковних юридик. Їх мали луцькі єзуїти (20 будинків), домініканці (23 будинки), каноніки (11 будинків), кафедральний костел (один будинок), Церква Святого Якова (17 будинків), церква Святого Духа (12 будинків), священики (чотири будинки) та Пречистенський монастир (чотири будинки). Не підпорядковувалися магістратському правлінню і 19 шляхетських будинків, а також чотири будинки А. Рудецького та п'ять – кн. П. Любецького. Старостинськими реєстр називає і 13 луцьких рибалок. Таким чином, за припущенням В. Атаманенка, міське населення Луцька у другій половині XVI – першій половині XVII ст. поділялося приблизно порівну на частини під магдебурзьким та старостинських прису- дом [5, 49–50].

До компетенції міської ради належало прийняття нових мешканців до міського права. У коронних землях міське громадянство надавалося зазвичай особам християнського віровизнання, пристойної поведінки, які оселялися на території, що перебувала під магдебурзькою юрисдикцією. В окремих містах обов'язковим було пред'явлення рекомендаційних листів, що засвідчували походження пошукувача громадянства і видавалися канцелярією міста або власниками міст, звідки прибула особа. У містах Великого князівства Литовського склалися дещо спрощені порядок і процедура набуття міського громадянства, особливо це було характерно для прикордонних міст.

У будь-якому місті Речі Посполитої “новий” міщанин складав присягу на вірність громаді та “послушність” раді міста такого змісту:

“Я, N., присягаю Пану Богу всемогутньому і хочу бути вірним і слухняним раді цього міста у цей час і назавжди, вдень і вночі. Таємниць міських, особливо тих, які є важливими для міста, нікому не виказувати. А хто виступив би проти панів радців, поспільства і справедливості, такому не допомагатиму і мушу його погамувати задля примноження пожитку міста. А якби хто-небудь щось несправедливе мовив про раду, тому згідно з усіма моїми можливостями буду противитися, а якщо б не міг противитися і захистити її, тоді, свідчачи, обіцяю їй про те повідомити. Тож допоможи мені, Пане Боже”.

Після складання “присяги на міщанство” прибульці вписувалися до відповідного реєстру. Під час переходу з будь-якої юрисдикції під міську також складали аналогічну присягу. Новоприйняті до міської громади особи користувалися усіма пільгами і правами, гарантованими їм привілеями на магдебурзьке право, а також набували права обиратися на міські уряди [7, 166–167].

Аби запобігти утворенню в містах приватних юридик, ради пильнували за тим, щоб новоприбулі мешканці, зокрема шляхта, в разі купівлі нерухомості приймали міське громадянство і виконували нарівні з міщанами міські повинності. Ці права міщан захищала постанова сеймової конституції 1550 р. В Олицькій міській книзі 20 березня 1602 р. зафіксовано випадок, коли під час оформлення акта продажу будинку Катериною Мужиновою, дружиною Бартоша Миколаєвського, прибулому до Олики Петрові Пшекупному вїт Вацлав Слонічевський указав, по-перше, на необхідність скласти присягу на вірність місту, по-друге, на потребу сталого мешкання в купленому будинку і виконання нарівні з іншими мешканцями всіх повинностей [6, 147–148]. Цілком можна припустити, що аналогічна ситуація була і в Луцьку.

Висновок. Міська рада в Луцьку згадується уже в Олександровій грамоті від 6 лютого 1498 р. Згадки про міський уряд є і в наступних королівських привілеях: Олександровому від 24 липня 1502 р., того ж Олександра від 16 січня 1507 р., Сигізмунда Августа від 28 березня 1558 р., Сигізмунда III від 18 жовтня 1617 р. Там же називаються й імена бурмістрів. Після обрання на посаду міські урядники Луцька, подібно до інших міст ВКЛ, а згодом Речі Посполитої, складали присягу на вірність міському населенню. Привілей великого князя литовського Олександра на магдебурзьке право, наданий місту в XV ст., поклав початок оформленню в Луцьку окремої міської юрисдикції. Відтоді новостворений міський уряд із вїтом на чолі почав поступово вилучати частину міського населення з-під юрисдикції замкового уряду, старости і підпорядковувати собі. Сфера впливу магістрату закріплювалася й королівськими привілеями. До магістратської юрисдикції належало: міське судочинство, прийняття до громади міста; магістрату не підлягали особи, що мешкали на церковних землях, а також території, підпорядковані луцькому замковому уряду.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України у місті Києві, ф. 23 : Луцький городовий магістрат, оп. 1, спр. 1, 183 арк.
2. Архив Юго-Западной Руси. Акты относящихся к истории городов Юго-Западной Руси [Электронный ресурс]. – Ч. 5. – Т. 1. – К., 1869. – 736 с. – Режим доступа : [www/ URL : http:// www.runivers/lib.detail](http://www.runivers/lib/detail)
3. Луцьку 900 років. 1085–1985 [Текст] : зб. док. і матеріалів / упоряд. Н. О. Болдирева та ін. – К. : Наук. думка, 1985. – 303 с.
4. Торгівля на Україні. XIV – середина XVII століття : Волинь і Наддніпрянщина [Текст] : актові джерела / упоряд. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко ; за ред. М. Ф. Котляра та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 408 с.
5. Атаманенко В. Свідчення описово-статистичних джерел про населення Луцька в другій половині XVI – першій половині XVII ст. [Текст] / В. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині і Полісся. Луцька міська громада. – Вип. 26. – Луцьк, 2007. – С. 48–55.
6. Білоус Н. “Вірність” і “зрада” у світосприйнятті міщанства Київщини та Волині в XVI – першій половині XVII ст. [Текст] / Н. Білоус // Соціум : альманах соціальної історії. – К., 2006. – Вип. 6. – С. 141–160.
7. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоуправління [Текст] : монографія / Наталія Білоус. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 360 с.

8. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 5. Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків [Текст] / Грушевський М. С. – К. : Наук. думка, 1994. – 704 с. – (Пам'ятки іст. думки України).
9. Жук О. М. Поселенська структура Луцька в Литовський період [Текст] / О. М. Жук // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Іст. науки. – 2001. – № 10. – С. 101–106.
10. Колосок Б. Луцьк : архіт.-іст. нарис [Текст] : іст. нариси / Б. Колосок, Р. Метельницький. – К. : Будівельник, 1972. – 192 с.
11. Михайлюк О. Г. Історія Луцька [Текст] : монографія / О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий. – Л. : Світ, 1991. – 192 с.